

Ősi és modern

A „diktálás” mint a legősibb népi közösségi éneklési mód*

Néhány magyarázó gondolat az előadás címéhez. A két szót – *ősi* és *modern* – olyan értelemben használom, hogy világosan elválasztom az *ősit* a rossz értelemben vett „muzeálistól”, a pusztá megszokástól és a rutintól, és különösen is elválasztom a *modernet* a divattól, a divatostól.

Az *ősi*: ahogyan Kodályt 1905-ben megdöbentette az *ősi*, első népdalgyűjtésének eredménye népzeneink ősrétegének dalaival; majd ahogyan a kodályi gyűjtés értéke hallatán Bartók is elindult, és erről később így vallott: „Elmondhatom, hogy ezen a téren (*ti. a népdalgyűjtésben*) kifejtett fáradtságos munkánk nagyobb örömet szerzett minden másnál. Életem legboldogabb napjai azok voltak, melyeket falvakban, parasztok között töltöttem.”¹

Az *ősi értékét* Kodály-idézzel bizonyíthatjuk: „Minden folklorista tanúsíthatja, hogy egy-egy sokversszakos dal sikerült szabad előadása, még öregember erejevesztett hangján is, oly magasrendű művészi jelenthet, amelyet rendszeren csak a világvárosok koncerttermeiben szokás keresni és találni.”²

Az a Bartók, akinek figyelmét a Bach 48 prelúdium és fuga és a Mozart-zongoraszonáták egyetlen hangja sem kerülte el,³ ezt nyilatkozta: „Népi dallamaink mindegyike valóságos mintaképe a legmagasabbrendű művészi tökéletességnek. Kicsinyben ugyanolyan mesterműnek tekintem, mint a nagyobb formák világában egy Bach-fugát vagy Mozart-szonátát.”⁴

Ide kívánczik még egy Kodály-mondat az *ősi dicséretéről*; a népzenei strófák pár hangnyi dallamairól írja: „Mintha kőbe vésve állták volna századok viharát.”⁵

A címben szereplő *modern* szót kezdte ki leginkább a *sohasem modern* tudatlanság. Mintha valaha is használták volna ezt másra, mint a korok jelenének értékeire: „modo hodierno” = „moderno”!

Végül még egy pontosító gondolat.

Népznetudósaink beszélnek már 200 000 összegyűjtött, rendszerezett világi tartalmú magyar *népdalról*, ugyanúgy tárgyalnak már 25–30 000 egyházi, vallásos tartalmú magyar *népénekről*. Ez utóbbiak foglalkoztatnak, s most a címben szereplő kifejezés: „népi közösségi éneklési mód” csak a magyar

P. Jáki Sándor Teodóz bencés szerzetes a győri Czuczor Gergely bencés gimnázium énektanára, a budapesti Lakatos Demeter Egyesület elnöke.

* Elhangzott 1995. október 27-én a Veszprémi Akadémiai Bizottság (VEAB) rendezésében tartott, „Népi valláshosszág a Kárpát-medence népeinél” című konferencián.

¹ Bartók Béla: „Magyar népzene és új magyar zene” (1928), in: *Bartók Béla összegyűjtött írásai* (BÖI). 1968. 750–751.

² Kodály Zoltán: „Néprajz és zenetörténet” (1933), in: Kodály: *Visszatekintés*. II. 231.

³ Bach: *Das Wohltemperierte Klavier I–II*. Fokozatos összeállításban, ujjrenddel, előadási jelekkel és jegyzetekkel ellátta Bartók Béla. 1908 Rozsnyai Károly kiadása, Budapest. Mozart: *Szonáták zongorára*. Átmézte és ujjrenddel ellátta Bartók Béla. Rozsnyai Károly kiadása. Budapest 1912.

⁴ Bartók Béla: „Magyar népzene és új magyar zene” (1928), in: *BÖI* 1968. 751–752.

⁵ Kodály Zoltán: „Mi a magyar a zenében?” (1939), in: Kodály: *Visszatekintés*. I. 77.

római katolikus népénekek közösségi előadásmódját jelenti. (Protestáns vallási közösségek⁶ is dicsekedhetnek az ún. diktálással, de e cikkben csak a katolikus gyakorlattal foglalkozom.)

Hogy már itt az előadás elején kimondani szándékozom a végső következtetést, arra nemcsak az indít, hogy az ún. népi diktálás volt a kialakítója és megőrzője a közösség népének-tudásának és népének-gyakorlatának, hanem az is, hogy az ún. népi diktálás a közösségi népéneklés gyakorlatának megújítója is lehetne!

A néptől tanult diktálást első alkalommal a győri székesegyházban „próbáltam ki”, melyben akkor az ünnepelés alatt lehettünk jó háromezren. A dunántúli hívőssereg előtt ismeretlen volt az erdélyi népi gyűjtésből származó népének-dallam veretes szövegével együtt, melyet diktáltam.⁷ Minden várokozást felülmúlt azonban a háromezer hívő bekapcsolódása a népi diktálás révén. Boldog volt mindenki, hogy így sikerült. Csak egy ember nem! A fülem hallatára mondta megjegyzését: „A Jáki meg hunnan szedte össze ezt a...”, ezt a *meztéllábos* éneklési módot.” Ennyire még nem dicsért meg engem soha senki! Rendkívül büszke voltam rá és *meztéllábos népi tanítómestereimre*.

Az elsőt 1943-ban hallottam, Bodrogolasziban. A község igazgató-kántortanítója diktálta az úrnapi körmenet népénekeit szentori hangon. A körmenet az egész falut körbejárva, eltarthatott vagy két óráig. Nemcsak az olasz hívek ismételtették nagy lelkesen a diktált sorokat, hanem a pannonhalmi bencés gimnázium ott táborozó cserkészei is, akik ilyent még sose láttak hallottak.

Másik mesterem Virág Mihály volt, az 1989-ben elhunyt szeptember-előénekes bácsi, aki a Győr melletti Kunsziget évszázados Krisztus-keresését mentette át és adta tovább nekünk.⁸ Húsvétvasárnap hajnali fél 5 órakor⁹ kezdjük és mintegy ötszázan veszünk részt rajta az ezerkétszáz lelkes faluból. Virág Miska bácsi hagyománya szerint diktáljuk az énekeket: mind a kilencet, köztük a 15 versszakot: „Diadalének a Szent Keresztről”.

A csángómagyarok diktálása nem szigorúan előénekel: szokták csak előremondani a szöveget, mint Jászberényben is tették, mikor a klézsei előénekes néni, Hodorog Luca virrasztásán, siratásán és temetésén énekeltek 1990-ben. Van azonban olyan diktálási formájuk is, mikor csak az első versszakot énekliz-diktálják előre, a további *verseknél* (ők így nevezik a versszakot) csak előremondják.

Felejtethetlen élményeimből fakadó csodálatomat az előénekes bácsik és nénik, a szentemberek és a szentasszonyok iránt csak a meghatottság hang-

⁶ Molnár Csilla: „Énekdiktálás a kárpátaljai Nagydobronyban”, in: *Vallási néprajz* 6. (Szerk.: Bartha Elek, Dankó Imre, Küllös Imola, Molnár András.) Debrecen 1994. 41–51. – Finta Gergely: „Egy egyházmegye bemutatkozika – I. (Beszélgetés Kecskeméti Pál, kiskőrösi kántorral)”, in: *Magyar Egyházzene* III (1995/1996) 238.

⁷ A „Szeretlek, szép Jézus” kezdetű népének. Szövege: Bozóki Mihály 1797 alapján, dallama: erdélyi népi gyűjtésből, in: *Éneklő Egyház* (római katolikus népénektár liturgikus énekekkel és imádságokkal. Szent István Társulat. Budapest 1986.) 201. ének, 272.

⁸ Jáki Sándor Teodóz: „Kunszigeti Krisztuskeresés”, in: *Kisalföldi Kalendárium* 1987. 51–56.

⁹ A hagyományos kezdet a hajnali 3 óra volt. Az 1980-as évek nyári időszámítása miatt tették át fél 5-re.

ján tudom kifejezni. Azok iránt, akik azt a 25–30 ezerre tehető *népének*-kincset hűségesen megőrizték és őrzik még most is, bár a továbbadásban sokszor önhibájukon kívül akadályoztatnak. Az ő hivatásuk ugyanis nem a szoros értelemben vett liturgiát, nem a szentmisét szolgálta, hiszen annak vezetése mindenkor a miséző papra tartozott, akinek az egyházzeneben a kántor segített. Az előénekesek, a diktálók szerepe mindig a szentmisén kívül volt. Búcsújárárhelyen ezt így fogalmazhatnánk: amikor a pap és a kántor *még* nem volt jelen, vagy amikor *már* ez a kettő elment, akkor kezdett élni nagy buzgósággal az előénekesek funkciója, és élt is.

Míg ők ketten, a pap és a kántor a csak 306 éneket tartalmazó SzVU-ból¹⁰ (Szent Vagy, Uram! énektár) merítettek, addig az előénekesek a fentemlített 25–30 ezerből.

„A tíz falu egy templom” vasárnap-ünnepnap miséje után az előénekesek mindent hazavittek emlékezetükben, és az tovább élt az ő működésük által. Tovább élt, és variálódott – természetesen –, sőt nemegyszer még a matter-egyházban tanultaknak előnyére is vált a filia-egyház népi variálása.

Jónéhány évszázadot késve az írásbeliséget utolérték a diktálók, és már ők is *könyvből* énekelhettek. Ha azonban nem volt saját könyvük, füzetekbe másolták a szövegeket. (Csak a szövegeket, mert a zenei-írásbeliség majd csak a budapesti egyházzenei tanszak végzettjeit fogja segíteni „modern diktálásukban”: hiszen ők a parlando előadásmódot már a kottaképből is érzik, a népénekeknek díszítéseit is értékeli, és a sokversszakos népénekeknek tartalmi gazdagságát is megbecsülik – semmiképpen sem csökkentve a versszakok számát.)

Még néhány további adat gyors felsorolásban. A Kájoni-kancionále¹¹ hatása még abban is fölmérhető, hogy az egész Székelyföld és a székelyes-csángó vidék drága kincsként értékelte, őrizte, használta-énekelte, másolta és abból diktálta az énekeket, sőt a II. világháború után rejtegetnie kellett vagy rejtegetni próbálta a kancionále után kutató szuronyos csendőrök elől, nehogy a megtalált példányokat a tanácsháza előtt karácsony napján elégessék. (Vö. a klézsei esetet).

Ha már nem *könyv*, mert csak írott másolat a csángóföldi Forrófalván élt Sárig Erzsébet néni füzete, legalább azt írta rá Farkas János (szintén Forrófalváról): *Kancionális irat könyv*. Az 1805-ös kiadásból másolta 104 év múlva 1909-ben, hogy abból diktálhasson.

Mert mi is történik voltaképpen a diktáláskor? A diktáló: az előénekes néni vagy előénekes bácsi. A számukat illetően messze nagyobb százalékban több az előénekes néni, a *szentasszony*, mint az előénekes bácsi, a *szentember*.

Nem ritkán „abszolút hallásúak”, ha nem is a hangmagasság iránti érzék miatt, hanem inkább az azonos gége-beállítás miatt kezdik mindig jó magasságban, ugyanazon a hangon éneküket.

¹⁰ Harmath-Sík: *Szent vagy, Uram!* orgonakönyv. Budapest 1931.

¹¹ Kájoni János: *Cantionale Catholicum* 1676 és későbbi kiadásai.

Hogy mekkora népzenei műveltségének kell lennie annak, aki előénekes szeretne lenni, megbízható felméréseim nincsenek. Mindenesetre kell rendelkeznie énekeskönyvekkel vagy azok másolataival, a füzetekkel. Sajnos, az is biztos, hogy egy túl korán elmélyülő hangú előénekes néni egész közösségének még éneklő kedvét is örökre (vagy a leváltásáig) „elronthatja”, hiszen rossz magasságban kezdi az éneket.

Az a moldvai csángó asszony, akivel elsőként mint csángómagyarral beszéltem, Lujzi-Kalagor templomában, 1978-ban, nem volt előénekes, bár sok éneket tudott. Bízgatásomra, hogy hozná el magával másnap reggelre énekeskönyveit is a templomba, csak azt felelte, hogy neki nincsenek énekeskönyvei. „És miért nincsenek?” – faggattam tovább. „Mert én nem tudok csitilni!” – felelte. Mivel nem járaták iskolába, nem tanult meg „csitilni” vagyis *olvasni*. Biztosan kevesebbe került így a „kitaníttatása”, sőt abban az értelemben még „hasznos” is, mert nem járva iskolába, nem is tanult meg „olájul”. (Ez a szó náluk nem pejoratív értelmű!)

Kallós Zoltánnak nagy adatközlője, Miklós Gyurkáné sz. Szályka Rózsa (+1970) is analfabéta volt, mégis tudott tőle gyűjteni 163 népdalt 1010 versszakkal. Rózsa néni ezeken kívül „még sok vallásos, egyházi éneket [...] tudott”.¹² Sőt a lánya, Miklós Erzse (+1983) örökölte édesanyjától az előénekességet mint írni-olvasni tudó, saját kancionálissal is rendelkező klézsei csángómagyar asszony, akit a *halottas házhoz* is rendszeresen elhívtak virrasztani, de csak az első két éjjelre, mert a harmadikon, a temetés előttin, románul kellett énekelniük-imádkozniuk, mert azt már a deák (a kántor) vezette.

A diktálás: négy fázissal rendelkező éneklési mód. Lélektanilag nagyon megokolt. Egynek van csak a kezében az énekszöveg. Elolvassa az első sort, mely a szemén át bejut az agyába és ott megvilágosodik, ez a megvilágosodott szövegsor – nem tudom másképpen kifejezni magamat! – leszáll a szívébe és ott fölforrósodik, majd ezt a megvilágosodott és fölforrósodott verssort kiéneкли a jelenlevők várakozása közben. Ők ezt fülükkel hallják – nem a szemükkel olvassák! (A hallást már Szent Pál is megdicsérte: *Fides ex auditu!*¹³ – vagyis: a hit a hallás által alakul ki a lélekben).

Amit hallottak az előénekestől, az behatol az elmékbe, ott megvilágosodik, majd leszáll a szívébe, ott fölforrósodik, ezt az újból megvilágosodott és fölforrósodott verssort kiéneкли nagy buzgósággal. Egyetlen sornál négy fázist lehet megkülönböztetni, és még hátravan három verssor a versszakból, azokat is ugyanígy négy fázisban énekelve. Sőt még hátravan – mondjuk – húsz versszak a diktált népénekből.

Erdélyi Zsuzsanna szíves közléséből tudom, hogy az általa gyűjtött népénekek között a leghosszabb 118 versszakos: a „Magdolna históriája”. A „Fájdalmas Szűz Anyám, Tehozzád fordulok” kezdetű 50 versszakos; 48 strófából áll a „História az utolsó Ítéletről”. Nem egy az általa gyűjtött népénekek közül még 30-nál is több versszakot tartalmaz.

¹² Kallós Zoltán: *Új guzsalyam mellett*. Kriterion. Bukarest 1973. 7.

¹³ Róm. 10,17.

Az biztos, hogy az időt rá kell szánni a sokversszakos énekek eléneklésére! Az eredmény azonban az a szent boldogság, amely nemcsak röpi a rászánt időt, hanem szinte már a mennyország előízét érezteti. Csak aki próbálta, az tudja! Matematikailag ugyan a 20 versszakos ének, így soronkint diktálva és ismételve, 40 strófát tesz ki. Ám aki énekl, az belekerül egy szent sodrásba, és szinte azt érzi, mintha az ének csak 10 versszakos lett volna. Hát ezért nem lehet benne kifáradni! Az egész éjjeli énekes virrasztás után hamar megérkezik a virradat. Persze a szentembernek, az előénekesnek bírnia kell buzgósággal, lendülettel, de még levegővel is!

Többszázra tehető csak a Mária-búcsúk énekeinek a száma.¹⁴ Mindegyiket – „húsz” strófájával együtt – ugyan ki tudná biztonságosan az emlékezetében tartani és közössége előtt előénekelni? Ezért is van szükség az előénekes *szentembernek, szentasszonynak* jó emlékezőtehetségére és biztos *diktálására*.

Ami a jövőt illeti: lesz-e az *ősiből modern*?

Az énekeskönyvek, a „csattos” imakönyvek megbecsülése hanyatlik. Ami fél évszázada még hozzátartozott a templomba menő hívő külsejéhez: az énekeskönyv, (gondolok még a misszálézó katolikusok misszáléjára is), az manapság alig képzelhető el. A búcsújárások buzgó gyakorlata azonban ma is él! Az egész éjjelen keresztül kitartó virrasztás is! Ennek jövője alig elképzelhető *a legősibb közösségi éneklésmód* nélkül.

A felső-háromszéki Futásfalva búcsújának (júl. 2.) legszebb külső (népviseletbe öltözött) és belső (szívből áradó imádsággal és énekléssel) színfoltja Bálint Lajos érsek szerint a moldvai csángómagyarok ottani megjelenése volt, diktáló éneklésükkel. Csíksomlyón is hűségesekek közösségi éneklésmódjukhoz. Kacsikában, az észak-bukovinai kegyhelyen, most kezd a magyarnyelvű búcsújárás lehetősége megerősödni (augusztus 15.) A Felvidéken, Szlovákiában, a ciglédi kegytemplomnál is, remélhetőleg továbblendül valami, minden nyáron szeptember 8-ig, Kisasszony napjáig, a búcsú ünnepéig, mégpedig az újjászületett énekdiktálás miatt. Igaz ugyan, hogy a 80-as évek vége felé ott egy plébánost a saját szülőfalujából akarták „büntetésből” kiltani, a neki segítő előénekes bácsit pedig az egész akkori Csehszlovákiából, mert szépen, lelkesen énekelte az ottani magyar nép magyarul a legősibb közösségi éneklésmód szerint: diktálva az éneket!

¹⁴ Egyedül Volly István 101 Mária-éneket közölt gyűjtéséből, 1948-ban. (*101 Mária-ének*. Magyar Kórus. Budapest 1948).

IV. AZ ÚR VACSORÁJA KISZOLGÁLTATÁSÁNAK MÓDJÁRÓL

A régi keresztyének az Úr vacsoráját a következő szertartásokkal ünnepelték. Amikor a közösség a szent gyülekezet helyére bement, introitus gyanánt zsoltárokat énekeltek. Azután mind együtt ezt mondták: "Uram, irgalmazz minékünk", mert ezt jelenti a Kyrie eleison. Ahhoz hozzátették az Angyali Dicséretet is, melyet "Gloria in excelsis"-nek mondanak. Azután a lelkész imádságot mondott, amit Kollektának hívnak, s azt elvégezvén egy diakonus a próféta vagy az apostolok írásaiból egy szakaszt felszóval elolvast. Azután mind az egész közösség ójatos énekléssel könyörgött az Úristennek (Graduále), s aközben a lelkész a prédikátor székébe jelállott, hogy az evangéliumot betű szerint a nép előtt elolvassa és értelmét is eleikbe adja. A prédikáció után a Szimbolumot, azaz hitvallást mondták.

Mikor pedig az Úr vacsorájának kiszolgáltatására jutottak, a lelkész az Úr asztalához ment, ott a kommunikálásra való kenyér és bor készen volt, s ő a Prefációt elkezdvén a hívek szívét hálaadásra készítette. Elmondván a testámentumot, azaz a Szerzés igéit a kenyér és bor fölött, majd a hálaadást az Úr imádságával befejezén a szent vacsorát a közösségnek kiosztotta, végül az Úristen jótéteményeiért ismét hálát adtak, a lelkész a közösséget megáldotta és a szent gyülekezet helyéről őket elbocsátotta. Azért e rendtartást, amennyiben az Istennek szerzése ellen nincs, követjük.

INTROITUS

A következő helyett bármely antifonát énekelhetjük egy-két zsoltárverssel, az ünnepi időben pedig az oda tartozó introitust, vagy invitatoriumot vagy antifonát zsoltárral, vagy helyette illő himnuszt vagy gyülekezeti éneket is énekelhetünk.

22

U- ram, min- den- ha- tó I- sten, a te ir- gal-
mas- sá- god- ban mi ke- resz- tyé- nek min- den- ko-
ron bí- zunk. Ör- ven- dez a mi szí- vünk a te
sza- ba- dí- tá- sod- ban. É- ne- ke- lünk, U- ram, te-
né- ked, mert te mi vé- lünk jól tet- ted.
Va- jon meddig feledkezél el ró- lunk és meddig fordítod el tekinteted

Protestáns graduál. Szemelvények a 16–17. századi protestáns graduálok anyagából isten-
tisztelési és oktatási célra. Készítette: Ferenci Ilona, Dobszay László – Bódiss Tamás és Farkas
Zoltán közreműködésével. Kiadja a Református Egyházzenészek Munkaközössége. Budapest
1996. ReZeM 035